

HOOFSTUK 9

ALGEMENE GEVOLGTREKKINGS EN AANBEVELINGS

9.1 Algemene gevolgtrekkings

Algemene gevolgtrekkings wat vanuit die resultate in die model gemaak word, moet andersyds gesien word in die lig van die beperkings van die model deurdat dit redelik algemeen is, en andersyds in die selektiewe aanbieding van resultate. Veralgemenings moet daarom met versigtigheid gemaak word. Daar kom egter sekere aspekte na vore wat aandag regverdig.

Wat leningsbeperkings betref, het dit in die deterministiese model geen definitiewe voordeel van die een bo die ander getoon nie. Onder al die inflasietoestande het leningsbeperking 2 met strategieë 1, 2 en 5 die beste resultate gelever in die geval van die bogemiddelde gevestigde ondernemer. Vir die bogemiddelde- en gemiddelde beginner-ondernemers het leningsbeperking 2 gewoonlik beter resultate gelever. Dit blyk dus dat leningsbeperking 2 in die algemeen effens beter resultate as die konserwatiewe leningsbeperking 1 gelever het in die deterministiese model.

In die stochastiese model waar bogemiddelde bestuurders aandag geniet het, het grondverkope in die hoë inflasietoestand veral onder die konserwatiewe leningsbeperking 1 plaasgevind. Ekstrapolasie in hierdie gevalle maak dit moeilik om duidelike gevolgtrekkings te maak oor die gemiddelde resultate met al drie inflasietipes. Dit het nogtans duidelik geblyk (hoofstuk 8) dat in beide beginsituasies, die konserwatiewe leningsbeperking 1, in die geen- en matige inflasietoestande die beste resultate gelever het. Stabiliteit gemeet in terme van koëffisiënt van variasie was in die algemeen van dieselfde orde. In die hoë inflasietoestand het leningsbeperking 2 egter oorlewing meegebring terwyl beperking 1 in baie gevalle tot grondverkope gelei het. In teenstelling met wat verwag is, blyk dit dat die meer konserwatiewe leningsbeperking 1 in die geen- en matige inflasietoestande, waar prysverhoudings staties is of in die produsente se guns beweeg, beter resultate lewer as die meer liberale leningsbeperking 2, en dat die teenoorgestelde waar is in die hoë inflasietoestande, wat gekenmerk word deur eengunstige prysbewegings. Daarenteen het leningsbeperking 2 skynbaar effens beter resultate in die deterministiese model gelever.

Hierdie teenstrydighede kan moontlik deur die variabiliteit van pryse en opbrengste verklaar word. Aangesien daar 'n redelike mate van variabiliteit deur middel van standaardafwykings in die model ingebou is, is dit moontlik dat die relatief groter onsekerheid ten opsigte van prys- en opbrengsverwagtings en ook die uiteindelijke resultate, daartoe gelei het dat die meer konserwatiewe leningsbeperkings ten tye van geen- en matige inflasie beter gevaar het. In die hoë inflasietoestand is die teenstrydigheid moeiliker verklaarbaar, maar is dit moontlik dat die onderneming, ten einde te kan oorlewe, 'n meer liberale leningsbeperking moes volg. Groter lenings moes aangegaan word ten einde in die besigheid te bly. Indien eksterne kapitaalrantsoenering egter sou intree, is dit te bevraagteken of die onderneming selfs onder hierdie leningsbeperking kon oorlewe. Aangesien lenings van langer as een jaar in die model slegs ten opsigte van masjienerie en geboue aangegaan kon word in hierdie geval, grond selde aangekoop is, en kontant selde beskikbaar was, was groter lenings die enigste uitweg.

Dit kon nie uit die stochastiese model bepaal word watter effek leningsbeperkings op die omvang van mediumtermynlenings alleen sou wees nie. Addisionele rekenaartyd sou daarvoor benodig word. In die hoë inflasietoestand het dit egter geblyk dat toe grond selde of nooit gekoop is nie, liberale leningsbeperkings beter resultate gelewer het en groter mediumtermynlenings tot gevolg gehad het. In die deterministiese model is wel waargeneem dat mediumtermynlenings groter word tydens 'n hoë inflasietoestand, maar dat die afbetaling daarvan vanweë kontantvloei-probleme, tot groter korttermynlenings aanleiding gegee het.

In die deterministiese model het dit geblyk dat groter langtermynlenings tot hoër netto-waardes gelei het. Net so het groter grondbesit tot hoër netto-waardes gelei. Laasgenoemde verskynsel is ook in die stochastiese model waargeneem. 'n Belangrike implikasie wat hieruit voortvloei, is dat groei in 'n mate deur die eienskappe van bates wat verkry word, verklaar kan word.

'n Bate soos grond is 'n verskansing teen inflasie en dit appresieer in waarde. Aldus word die netto-waarde van die onderneming verhoog met ongerealiseerde kapitaalwinste en addisionele inkome verdien vanaf grond. Bates wat in waarde depresieer met addisionele gebruik, dra slegs tot die netto-waarde by in die mate waartoe hul opbrengste groter is as hul kostes. Alhoewel 'n depresiërende bate soos masjienerie vanuit 'n produksie-oogpunt moontlik net so belangrik is as grond, is sy bydrae tot netto-waarde akkumulasie kleiner.

In die algemeen is die grootte van die eind netto-waarde bepaal deur hoe vinnig grond in die begin en oor die verloop van jare aangekoop is. Alhoewel verwag kan word dat 'n meer konserwatiewe strategie 'n laer groeikoers tot gevolg sal hê, het resultate getoon dat dit nie noodwendig waar is nie.

In tabel 9.1 word 'n opsomming van die resultate in die deterministiese en stochastiese model aangegee. Hierin word die beste en tweede beste resultate in terme van leningsbeperkings en grondverkrygingstrategieë vir elke beginposisie, bestuursvermoë en inflasietoestand aangegee.

Tabel 9.1 – Opgesomde resultate van netto-waardes in die deterministiese en stochastiese modelle vir strategieë (S) en leningsbeperking (L) wat onderskeidelik die beste en tweede beste resultate gelewer het by verskillende inflasietoestande, beginsituasies en bestuursvermoëns.

Bestuur*	BS	Inflasie-toestand	Deterministies		Stochasties					
			1	2	1	2				
			R '000							
1	1	1	S ₂ L ₁ **	1 147,0	S ₂ L ₂	1 123,8	S ₂ L ₁	1 036,1	S ₂ L ₂	1 015,3
		2	S ₃ L ₁	3 486,2	S ₃ L ₂	3 330,0	S ₂ L ₁	2 003,2	S ₂ L ₂	1 949,3
		3	S ₂ L ₁	3 262,5	S ₃ L ₂	2 924,0	S ₂ L ₁	590,1	S ₂ L ₂	463,8
	2	1	S ₂ L ₁	924,4	S ₂ L ₂	870,3	S ₂ L ₁	949,7	S ₂ L ₂	918,8
		2	S ₅ L ₂	3 182,3	S ₃ L ₂	3 033,4	S ₂ L ₁	1 804,0	S ₂ L ₂	1 777,9
		3	S ₂ L ₁	2 823,9	S ₂ L ₂	2 535,7	S ₄ L ₁ ²	448,3	S ₃ L ₁	446,6
2	1	1	S ₂ L ₁	391,5	S ₁ L ₁	379,6				
		2	S ₃ L ₂	2 165,9	S ₅ L ₂	2 056,0	–	–		
		3 ¹	–L ₁	915,1	–L ₁	915,1				
	2	1	S ₃ L ₂	309,8	S ₄ L ₂	309,8				
		2	S ₂ L ₂	2 025,6	S ₃ L ₁	1 940,3	–	–		
		3	S ₂ L ₁	1 417,0	S ₂ L ₂	1 416,5				

* Bestuur 1 en 2 = Bogemiddelde en gemiddelde bestuur; BS 1 & 2 = Beginsituasie vir gevestigde en beginner-ondernemers onderskeidelik; Inflasie 1, 2 en 3 onderskeidelik geen-, matige- en hoë inflasie.

** S = Strategie; L = Leningsbeperking

1. Al die eind netto-waardes was dieselfde en almal het in leningsbeperking 1 geval. In leningsbeperking 2 is plase óf verkoop óf baie lae netto-waardes is gerealiseer.
2. Hierdie is ge-ekstrapoleerde waardes nadat plaasverkope plaasgevind het. Indien na nie-ge-ekstrapoleerde waardes gekyk word, gee S₃L₂ = R233 500 die hoogste en S₄L₂ = R163 400 die tweede hoogste resultate.

In die geen- en matige inflasietoestand van die gevestigde ondernemer blyk leningsbeperking 1 in beide modelle die beste resultate te lewer. In die matige inflasietoestand in die deterministiese model het die mees liberale strategie 3 met die konserwatiewe leningsbeperking 1 die beste resultate gegee terwyl die meer konserwatiewe kontantaankoopstrategie 2 met leningsbeperking 1 die beste gevaar het onder beide geen- en hoë inflasietoestande. In die stochastiese model het strategie 2 met leningsbeperking 1 die beste gevaar in die geen- en matige inflasietoestande.

Die feit dat konserwatiewe lenings- en aankoopstrategieë meer gunstige resultate lewer, dui daarop dat kontantaankope van grond van besondere belang is. Langtermynskuldverpligtinge neem nie toe nie en gevolglik is relatief meer kontant beskikbaar wanneer dit benodig word. Terselfdertyd blyk dit dat ten tye van hoë inflasietoestande, die beskikbaarheid van kontant van deurslaggewende belang is te midde van dalende winsgewendheid. Sodra variabiliteit ingevoer word, blyk kontant selfs tydens die matige inflasietoestand krities te wees.

In die geval van die bogemiddelde beginner-ondernemer, gee die konserwatiewe grondverkrygingstrategieë ($S_2 L_1$ en $S_2 L_2$) in beide modelle van die geen inflasietoestand goeie resultate. In die matige inflasietoestand word soortgelyke resultate in die stochastiese model verkry. In die deterministiese model lewer die eie-kapitaalverhouding ($S_5 L_2$) en liberale leningsbeperking 2 die beste resultate. In die hoë inflasietoestand word 'n meer konserwatiewe benadering in die deterministiese model aanbeveel ($S_2 L_1$) en behoort volgens die stochastiese model grond elke 5de jaar aangekoop te word. Aangesien 'n hoë frekwensie van grondaankope onder leningsbeperking 1 in die hoë inflasietoestand vir die beginner-ondernemer plaasgevind het, blyk dit dat leningsbeperking 2 in strategieë 3 en 4 tot oorlewing gelei het.

Dit blyk verder dat die deterministiese en stochastiese modelle aansienlike verskille in eind netto-waardes oplewer. Die deterministiese model neig om, vergeleke met die stochastiese model, groeikoerse te oorskakel. Die stochastiese model moet egter as meer realisties beskou word. In 'n deterministiese geval het die ondernemer volmaakte kennis – sy verwagtings word presies bewaarheid. In 'n stochastiese model is daar 'n waarskynlikheidsverdeling (of selfs onsekerheid) en werklike resultate stem selde, indien ooit, presies ooreen met verwagtings. Aanwendings is dus feitlik altyd oor- of onderoptimaal, juis weens die afwesigheid van presies-korrekte voorspelling-vermoeëns. In 'n nie-stochastiese model is dit dus moontlik dat die 'korrekte' besluite altyd geneem word. In 'n stochastiese model is dit nie die geval nie en is resultate 'n beter weerspieëling van die werklikheid.

Dit blyk voorts dat die verskillende inflasietoestande tot groot verskille in resultate aanleiding gee.

Geen stochastiese simulاسie is toegepas op die gemiddelde ondernemer nie. Dit blyk egter uit die deterministiese model dat die meer liberale strategie 3 en die konserwatiewe leningsbeperking 1 in die matige inflasietoestand en die meer konserwatiewe benaderings in die geen inflasietoestand ($S_2 L_1$), die beste resultate gee. 'n Meer aggresiewe benadering kan dus in die matige inflasietoestand gevolg word weens gunstige prysveranderings wat toenemende korttermynwingsgewendheid meebring.

Vir die gemiddelde beginner-ondernemer gee meer liberale leningsbeperkings tesame met die konserwatiewe kontantaankoopstrategie, gunstiger resultate.

In die deterministiese model het plaasinkome in 'n redelike mate met die verloop van grondaankope en skuldbetalings tred gehou tydens geen- en matige inflasie. Tydens die hoë inflasietoestand het plaasinkome egter voortdurend gedaal namate jaarlikse skuldbetalings toegeneem het. Grondaankope het in die algemeen tot hoër skuldlas en hoër terugbetalings aanleiding gegee in die geen inflasietoestand. In die matige inflasietoestand is grond in later jare deur middel van kontant bekom. As gevolg van maatskappyvorming is die effek en verloop van konsumpsie egter nie altyd duidelik nie. Namate netto-waarde eksponensieel toegeneem het in die matige- en geen inflasietoestande, het plaasinkome ook toegeneem, maar dit het heelwat later snel begin toeneem. Terselfdertyd het die skuldvlak aansienlik gedaal onder die matige inflasietoestande.

In die beginjare was die relatiewe verskille tussen die verskillende strategieë nie so duidelik soos in later jare nie. Verskille in groei tussen die strategieë kom egter eers werklik tot uiting nadat verskille in die hulpbronnabasis daargestel is. Na 'n sekere periode (in beide die geen- en matige- en in 'n beperkte mate in die hoë inflasietoestande), het die hulpbronne 'n vlak bereik vanwaar groei kan begin ("launching" stadium). Hierdie eerste periode kan dus as redelik krities beskou word aangesien eksterne toestande (soos inflasie) hierdie vlak kan beïnvloed. Hierdie periode moet dus eers oorkom word voordat groei kan begin. Sodra hierdie basis dus bereik is, kan groter risiko's aangegaan word, meer eksterne fondse kan bekom word, nuwe geleenthede kan benut word en kan groei dus begin.

'n Verdere aspek wat aandag regverdig, is die rol wat die veebedryfstakke in die model speel. In die algemeen, waar veebedryfstakke 'n sekondêre rol speel, moet die rol van stabiliteit nie onderskat word nie. Die vleisbees- en melkbedryfstakke was beide gemeid in die beplanningsproses en albei het in beide die stochastiese en deterministiese modelle saam met die onderneming gegroei. Daar moet rekening gehou word met die rol wat hierdie bedryfstakke speel deur die gereelde generasie van kontantvloei sowel as die potensiële stabiliteit wat dit in swak inkomste-jare kan meebring.

Dit blyk ook uit die studie dat die huur van grond in die algemeen 'n swak groei-strategie is wat tot lae netto-waardes, sowel as 'n hoë mate van onstabielheid gelei het. In strategie 2, wat oor die algemeen die beste gevaar het, is geen grond op enige stadium bygehuur nie. Strategieë wat wel huur geïnkorporeer het, het swakker gevaar. Hierdie tendens is moontlik te wyte aan drie faktore: eerstens die rol van kapitaalappresiasie in netto-waarde akkumulasie, tweedens moontlik té hoë huurgelde en derdens ook dat huurgeld 'n kontantabsorbeerder is. Laasgenoemde aspek is veral belangrik in dié opsig dat die huurbedrag dieselfde bly, ongeag enige prys- en opbrengstendense en dat die gesamentlike effek van bedryfsverliese op die hoë inflasietoestand en geen kapitaalappresiasie, so 'n swak prestasie tot gevolg gehad het. Weens die klein en afnemende rol wat deelhuur in die Suid-Afrikaanse landbou speel (Joubert & Groenewald, 1974, I & II), is in hierdie navorsing nie aandag aan so 'n strategie gegee nie. In die lig daarvan dat in die V.S.A. met deelhuur, beide die eienaar en huurder risiko's deel, mag dit wees dat so 'n stelsel groei-voordele inhou niesteenstaande dat dit somtyds gepaard gaan met sub-optimale bron-aanwending. Die model het onder andere gespesifiseer dat sodra grond aangekoop word, huurgrond met die ekwivalente hoeveelheid verminder moes word. In strategieë 3, 4 en 5 het huurgrond egter deurentyd toegeneem in die geen- sowel as matige inflasietoestande. Sodra slegs gehuur is, het netto-waardes lae groei koerse getoon.

In die stochastiese model het netto-waarde in die matige inflasietoestand ook eksponensieel gegroei. In die algemeen het variasie in netto-waarde oor tyd toegeneem. Soortgelyke resultate is deur Harsbarger (1969, pp. 193–194) en Johnson (1966, pp. 103–105) volgens Harshbarger gerapporteer. Dit word daardeur verklaar dat die groeiproses rekursief van aard is en deur voorafgaande en opeenvolgende gebeure beïnvloed word (soos deur Baumol (1959) beweer).

In die stochastiese model het strategie 2 in die algemeen die hoogste en mees stabiele resultate gelewer. Die waarskynlikheid dat dit onder beide beginsituasies vir die geen- en matige inflasietoestande 'n jaarlikse bruto groeikoers van meer as 10 persent sal gee, is 1,00 terwyl dit heelwat laer is vir enige ander strategie. Tydens hoë inflasietoestande is die waarskynlikheid om 'n bruto-groeikoers van meer as 5 persent te verkry 0,65 vir die bogemiddelde gevestigde ondernemer. Die waarskynlikheid dat 'n gevestigde onderneming wat huurstrategie 1 met leningsbeperking 2 volg, 'n positiewe bruto-groeikoers kan handhaaf, is nooit beter as 0,10 nie, terwyl dit 0,90 is vir strategie 2; 0,70 vir strategie 3; 0,60 vir strategie 4 en 0,90 vir strategie 5 is. In die geval van die beginnerboer blyk dit dat strategieë 3 en 4 met netto-waardes en variasies ( ) van onderskeidelik R233 500 ($S_A = R552\ 600$) en R163 400 ($S_A = R467\ 800$) 'n waarskynlikheid van 0,55 en 0,50 onderskeidelik het om 'n groeikoers van meer as 5 persent te behaal.

Alhoewel 'n groot gedeelte van die variabiliteit in inkomste aan prysvariabiliteit toegeskryf kan word, is opbrengs sekerlik ook 'n uiters belangrike faktor wat onder wisselende klimaatstoestande aansienlik skommel. Opbrengsvariabiliteit kan egter in 'n mate deur middel van oesversekering teëgewerk word. Dit is daarom wenslik dat alle gewasprodusente in gewasproduserende gebiede hul oeste verseker. Selektiewe premies kan ooreenkomstig die risiko's in 'n bepaalde omgewing ingestel word (De Villiers, 1974). Dit is noodsaaklik dat die relatiewe verwagte voordele sowel as die premies daarby betrokke, realisties sal wees. Hoe meer oeste verseker word, hoe laer kan premies vasgestel word. Meer aandag behoort dus daaraan gegee te word om vrywillige oesversekering tot alle gewasproduserende boere uit te brei.

Die studie het die effekte van kostedrukinflasie, wat in die landbou gepaard gaan met ongunstige prysbewegings, geaksentueer. So is byvoorbeeld bepaal dat indien insette prysstygings van gemiddeld 16,9 persent oor 'n sekere periode deurmaak, terwyl pryse van produkte teen 9,4 persent toeneem, 'n ondernemer wat oorspronklik op 'n 40 persent bruto-marge funksioneer, na 8 jaar sal gelykbreek. Hiermee word bedoel dat hy tot die agste jaar 'n positiewe bruto-marge sal toon en daarna 'n jaarlikse verlies op bruto-marge vlak ly.

Dit blyk voorts dat kostedrukinflasie onsekerheid in inkomste aansienlik laat toeneem, soos blyk uit standaardafwykings en uit koëffisiënte van variasie bereken vir die hoë inflasietoestand. Dit lei ook tot aansienlike onstabiele in netto-waarde akkumulاسie. Hierdie tipe onstabiele moet teruggevoer word na die ondernemer se wins- en kontantposisie. Dalende rentabiliteit te midde van 'n verslegtende kontantvloeioposisie enersyds en hoër vervangingskoste, is nie met ondernemingsgroeï versoenbaar nie.

Wanneer vervangingskoste van masjienerie en toerusting styg teen 'n tempo waarby die ondernemer se produkpryse nie byhou nie, kan intermedieë-termyn lenings toeneem teen 'n verhouding buite normale grense. Selfs al kan mediumtermynverpligtinge nagekom word, vergroot die korttermynskuld. Hierdie tendens blyk ook duidelik uit die feit dat lenings by koöperasies en handelsbanke sedert 1974 gesamentlik vanaf R600,4 miljoen tot R1 152,9 miljoen in 1978 toegeneem het.

Finansiering van stygende vervangingskoste terwyl bruto-marge daal, lei daartoe dat die ondernemer nie meer vir uitbreiding moet of kan beplan nie, maar vir oorlewing. Hierdie oorlewingsdoelwit is van besondere belang aangesien oordeelkundige kontant- en ondernemingsbestuur meer krities word.

Dit is opgemerk dat die beginnerboer ten tye van hoë kostedrukinflasie besondere druk op sy hulpbronne, fisies en finansieel, sal moet uitoefen ten einde te kan oorlewe. Dit is daarom nodig dat daar na beide die gemiddelde- en bogemiddelde ondernemer wat boerdery beoog, se behoeftes omgesien word. Spesiale maatreëls soos verlaagde rentekoerse, gesubsidieerde trekker- en implementekoste sowel as 'n geleidelike afname in invoertariewe en bobelasting kan 'n rol speel in hierdie verband.

Van ekwivalente belang is ook dat meer aandag aan die bestuursvermoë van die voornemende ondernemer geskenk word. Kredietgewende instansies kan meer aandag gee aan boere se finansiële toestand, rekordhouding en kontantvloei. Tans is die Departement van Landboukrediet en Grondbesit die enigste instansie wat jong voornemende boere help wat nêrens elders geholpe kan raak nie. Die Landbank help slegs boere wie reeds oor voldoende kontant beskik maar nie by ander banke geholpe kan raak nie. Wanneer plase teen spesiale voorwaardes aan beginnerboere verkoop word, is dit ook van besondere belang dat meer aandag aan die netto-gesinsinkomste (besteembare inkomste) gegee word. Dit is die beskikbare inkomste nadat alle kontantkoste afgetrek, verpligtinge nagekom en die nodige vervanging gedoen is. Om 'n onderneming suiwer op grond van sy potensiële rentabiliteit te beoordeel, sonder inagneming van die lewenstandaard, verpligtinge en dergelike aspekte wat die beginnerboer raak, sal reeds vroeg probleme vir die jong ondernemer skep. Tans skenk min kredietgewende instansies blykbaar aandag aan hierdie aspekte.

In die lig van bostaande is dit logies afleibaar dat kostedrukinflasie slegs teëgewerk kan word deur hoër opbrengste, kostebesparende tegnieke, minder vermorsing, identifisering en moontlike uitskakeling van kontantabsorbeërs, meer oordeelkundige mega-

nisasie, ekonomiese vervangings- en instandhoudingsprogramme, minimum bewerkingspraktyke en ander maatreëls te volg. Ten einde hierdie maatreëls moontlik te maak, is aansienlik meer navorsing en voorligting nodig.

Dit kan beredeneer word dat meer fondse na landbounavorsing en minder na subsidies geallokeer moet word. Sonder om in die meriete van hierdie situasie in te gaan, moet die sloering ('time-lag') in gedagte gehou word. Die moontlikhede van produksie en insetprysondersteuning van owerheidskant kan ondersoek word. Vanuit 'n landbou-ekonomiese oogpunt behoort meer navorsing op 'n interdisiplinêre vlak en in samewerking met boere te geskied.

In hoofstuk 7 is reeds melding gemaak van die effek van inkomstebelasting op ondernemingsgroei. Die hoër absolute belasting as gevolg van stygende pryspeile en gevolglike dalende reële inkomste, het tot gevolg dat 'n onderneming vinnig 'n hoë inkomstebelasting-kategorie bereik wat hom dwing om uitweë te vind, soos privaat maatskappyvorming (indien die Ontvanger van Inkomste dit toelaat). Sodra so 'n maatskappy gestig word, word die onderneming heelwat van sy plooibaarheid ontnem en moet dieselfde relatiewe belastingsplig selfs ten tye van hoë inflasietoestande nagekom word. Die reële besteebare inkomste na inkomstebelasting en inflasie in berekening gebring is, kan dus, veral tydens hoë inflasietoestande, daal.

Die belastingsplig van die boerdery-ondernemers is aansienlik. Benewens inkomstebelasting, word doeane-, bo-, algemene verkoops-, afdelingsraad- (Kaap) en aksynsbelastinge direk of indirek betaal. Dit verhoog die druk op kontant te midde van hoë inflasiekoerse. Die huidige toegewings ten opsigte van die aankoop van nuwe masjienerie en toerusting bevoordeel feitlik slegs die groter ondernemer wat in 'n hoë inkomstebelasting-kategorie val. Verligting, en indien moontlik vrystelling van veral doeane- en bobelasting en moontlik algemene verkoopsbelasting op kapitaalitems, selfs al is dit ten volle aftrekbaar vir inkomstebelastingdoeleindes, kan potensieel groter bydraes lewer tot oorlewing van heelwat boere. Hierdie belastings wat byvoorbeeld by skottelploeë 27,5 persent en by trekkers 12,5 persent (plus 4 persent algemene verkoopsbelasting op beide), van die finale aankoopsprys verteenwoordig (Departement Doeane en Aksyns, 1979), bemoeilik die ondernemer se kontantvloeioposisie aansienlik, en lei tot 'n groter vraag na korttermyn- of mediumtermynkrediet in 'n periode gekenmerk deur algemene kredietstramheid. Die vraag moet gestel word of invoervervanging wat dikwels as motief vir sodanige belasting

geld, nasionaal gesproke so 'n hoë prioriteit behoort te geniet dat die bestaanbaarheid van bestaande bedrywe daardeur ondermyn word. Kostedrukinflasie wat hierdeur vererger word, mag ook die mededingende posisie van uitvoerbedrywe benadeel. Hierdie studie dien as 'n voorbeeld van 'n bestaande bedryf, wat ook aansienlike uitvoer lewer, wat weens kostedrukinflasie in 'n bestaanskrisis mag inbeweeg.

Die huidige rentekoersstruktuur blyk ongunstig te wees vir 'n onderneming wat onder hoë inflasietoestande wil uitbrei of selfs oorlewe. Dit blyk uit die studie dat relatief lae langtermynrentekoerse nie tydens die hoë inflasietoestand benut kan word nie, omdat ondernemers weinig grondaankope kan aanpak. Die skuldlas vir mediumtermynbates en veral korttermynlenings neem aansienlik toe. Terselfdertyd heers nominale rentekoerse van minstens 8 tot 12 persent vir medium- en korttermynlenings onderskeidelik. Alhoewel in die model onder hoë inflasietoestande rentekoerse van 7,5; 9,0 en 12,0 persent vir lang-, medium- en korttermynlenings aanvaar is, kan hierdie rentekoerse nie altyd in die praktyk bekom word nie. Probleme word in die praktyk veral met mediumtermynlenings ervaar, enersyds om hul te bekom en andersyds die rente wat daarop betaal word. Huurkoop-transaksies waar finansierings- en versekeringskoste tot 24 persent per jaar beloop, is geensins lonend vir enige boerderyonderneming nie. (Indien 'n boer byvoorbeeld 'n trekker ten bedrae van R10 000 sou aankoop, sou hy teen 12 persent nominale rente oor 'n tydperk van drie jaar met drie jaarlikse paaielemente 18,0 persent per jaar en met 36 maandelikse paaielemente 23,4 persent per jaar effektiewe rente betaal). Ondernemers poog dus dikwels om mediumtermynbates verkeerdelik uit korttermynfondse (oortrokke bankrekening) te finansier, aangesien laasgenoemde heelwat goedkoper is. Meer spesifieke maatreëls en moontlike direkte kredietverskaffing vanuit staatsfondse blyk op hierdie stadium die enigste effektiewe maatreël te wees. Die bedrag aan mediumtermynlenings deur die Landbank verskaf, het in die periode 1977-78 feitlik konstant gebly op ongeveer R38 miljoen (S.A. Reserwebank, 1978, p. S-23). Daarbenewens behoort die Landbank byvoorbeeld die huidige terugbetaalperiode op masjienerie en toerusting van die huidige vier jaar, na 'n langer periode te verleng.

Indien 'n onderneming krediet van 'n handelsbank verkry, is dit gewoonlik in die vorm van 'n skommelende oortrekking. Hierdie korttermynfasiliteit kan ter eniger tyd opgeroep word en het nie 'n bepaalde vervaldatum nie. In die algemeen verwag handelsbanke dat die oortrekking minstens een keer per jaar uitgewis moet word. Indien 'n gedeelte van die oortrekking nie uitgewis word nie, kan die korttermynlening oorslaan na 'n

medium- of langtermynlening. Gesien in die lig dat banke hoofsaaklik op korttermyn moet leen en op medium- en/of langtermyn moet uitleen, kan probleme vir die banke geskep word. Geld word dan onder andere teen korttermynrentekoerse oor die langtermyn uitgeleen.

Waar in hierdie model aanvaar is dat korttermynverpligtinge jaarliks afgelos word, en dat die regte tipe lening vir die regte tipe kapitaalbate gebruik word, geskied dit nie altyd in die praktyk nie. Die ondernemer maak dikwels in die praktyk geen onderskeid tussen die aard van die bates (kort-, medium- of langtermyn) wat aangekoop word nie.

Indien die rentekoerse soos in die model gebruik, aanvaar sou word as die effektiewe rentekoerse wat in die praktyk heers, sal 9 persent rente, na 'n belasting van 40 persent 'n effektiewe nábelastingskoers van 5,4 persent hê. Indien $i = r(1-t)$ waar i = effektiewe nábelastingskoers, r = effektiewe voorbelastingskoers en t = belastingskoers geneem word met $r = 0,12$ en $t = 0,4$ word 'n effektiewe nabelastingsrentekoers van 7,2 persent betaal. Inaggenome die feit dat die reële groeikoers sowel as die ondernemingsrentabiliteit selde hierdie vlak gedurende 'n hoë inflasietoestand bereik het, kan aanvaar word dat ondernemingsrentabiliteit kleiner is as die koste van kapitaal; dus word 'n negatiewe finansiële hefboom ondervind. Selfs met mediumtermynlenings is koste van kapitaal hoër as ondernemingsrentabiliteit.

Dit blyk dus vanuit 'n landboubeleidsoogpunt dat indringende aandag aan rentekoerse gegee sal moet word, veral tydens kostedrukinflasie. Daar sal meer op kort- en mediumtermynrentekoerse gekonsentreer moet word aangesien die skuld las hoofsaaklik daaruit bestaan.

Die maatreëls hierbo genoem, het veral betrekking op hoë inflasietoestande. Dit gaan nie om die verryking van die boer nie, maar meer om oorlewing en die handhawing van 'n vergelykbare lewenstandaard. Die verslegtende likiditeits-, solvabiliteits- en rentabiliteitsposisie behoort deur finansiële beleidsmaatreëls verbeter te word. Terselfdertyd moet die landbou-ondernemer poog om sy fisiese- en ekonomiese doeltreffendheid op 'n hoë vlak te hou en daarop te verbeter. Dit mag gebeur dat sub-optimale toediening van insette die sielkundige gevolg kan wees van snelstygende insetpryse. Net so behoort goeie bestuurders nie die landbou betyds (vanuit hul oogpunt) te verlaat omdat hul geen toekoms daarin sien nie.

Die beleidsmakers is egter geensins alleen te blameer vir finansiële probleme van boere tydens die hoë kostedrukinflasie nie. Dit het duidelik uit hoofstuk 7 geblyk dat die kwaliteit van bestuur sukses al dan nie, sal bepaal. Selfs in die geen- en hoë inflasietoestande het heelwat gevalle opgeduik waar, onder gemiddelde operasionele bestuur, boere sou uitverkoop. Dit het plaasgevind onder relatief stabiele toestande soos in die deterministiese model veronderstel is – daar kan dus verwag word dat die situasie daar heelwat swakker sou uitsien in die stochastiese model.

Vanuit 'n sosio-ekonomiese en politiese oogpunt kan die verkoop en verlaat van plase nie sondermeer gepropageer word nie. Groter eenhede wat tot 'n laer bevolkingsdigtheid in die platteland lei, word nie deur die gemeenskap as wenslik beskou nie. Beleidmakers soek tans na instrumente wat tot die behoud van die plattelandse bevolking sal lei. Ekonomies gesproke is die enigste beleidsmaatreëls wat in hierdie opsig kan slaag, die wat ondernemings ekonomies leefbaar maak. Onder die huidige inflasionistiese toestande het toestande egter so versleg dat gesoek moet word na maatreëls wat oorlewing moontlik sal maak. Die prys- en bemarkingsbeleid van sommige kommoditeite (mielies, vleis en melk) is hier ter sake. Dit is noodsaaklik dat 'n ondernemer enersyds altyd verseker is van 'n mark vir sy produk, van 'n ekonomiese infrastruktuur om die produk daar te kry en te kommunikeer en ook dat produk/insetprysverhoudings sodanig is dat hy winsgewend kan produseer.

9.2 Tekortkominge en beperkings van die model

Die simulasiemodel wat in hierdie studie gebruik is, is redelik soepel en is in hierdie studie spesifiek gebruik om groeistrategieë te toets, asook om die groeiproses van die onderneming oor tyd waar te neem. Dit moet in ag geneem word dat 'n simulasiemodel poog om die werklikheid daar te stel en dat sekere aspekte noodwendig verkeerdelik gespesifiseer of geheel en al uitgelaat kon word. Ten spyte van sulke tekortkominge kan nuttige inligting nogtans oor die effek van sekere beheerde veranderlikes verkry word. Dit is egter nodig om, vir die doeleindes van toekomstige studies, sekere tekortkominge en beperkings van die model wat in hierdie studie voorkom, aan te stip.

9.2.1 *Tekortkominge van die model*

1. Planne en begrotings is opgestel in verhouding tot die mate waarin dit 'n sekere satisfaksievlak bereik het. Gewas- en veekombinasies stem dus nie noodwendig ooreen met maksimum wins kombinasies nie. Sodra persoonlike doelwitte en voorkeure egter ter sprake kom, word 'n ewewigsposisie nie maklik bereik nie. Die gewas- en veekombinasies stem in breë trekke ooreen met tipiese situasies in die praktyk.
2. Harshbarger (1969, p.200) stel dit dat alle groeimodelle historiese inligting gebruik om afleidings oor die toekoms te maak. Hierdie model is geen uitsondering nie. Vanweë verbeterde tegnologie, sosiale-, politiese- en ekonomiese veranderings word 'n gedurig veranderende omgewing geskep wat akkurate voorspellings oor die langtermyn bemoeilik.
3. Alhoewel netto-waarde akkumulاسie in 'n groot mate met die omvang van grondbesit verband gehou het, kon ander faktore ook 'n effek daarop gehad het. So is sekere inset-uitsetverhoudings vooraf gespesifiseer en oor die volle simulasielperiode behou. Hierdie koëffisiënte alleen kan ook 'n redelike mate van groei sonder addisionele grondbesetting bewerkstellig. Daarom is die koëffisiënte wat die inset-uitsetverhoudings spesifiseer, kritiese faktore in ondernemingsgroei. Deur middel van sensitiwiteitsontleding kan hul rol verder ontleed word.
4. Geen aandag is in hierdie model gegee aan die seisoenale beskikbaarheid van arbeid vir die verskillende bedryfstakke, al dan nie.
5. 'n Verdere aspek wat relatief tot sy belangrikheid meer aandag verdien, is die bedryfslikiditeitsposisie van die onderneming deur die jaar.

9.2.2 *Beperkings gestel deur aannames in die model*

Uit die aard van die besluitnemingsproses in die simulasiemodel geïnkorporeer, is daar aansienlike aannames gestel. Sekere aannames wat moontlike beperkings op die model en die resultate kon stel, word kortliks bespreek.

1. Die effek van inflasie is in al die gevalle oor 'n tydperk van 15 jaar gemeet. Dit is onrealisties om oor so 'n lang periode elke jaar dieselfde relatiewe prysverhogings te verwag. Daar is min of geen tydperke in die geskiedenis waar dit vir so 'n lang periode voortgegaan het. Net so neem inflasiekoerse deurentyd toe en af. In hierdie opsig is daar dus van die realiteit af wegbeweeg en sekere resultate verteenwoordig moontlik oor- of onderskattings.
2. In die model is slegs interne kapitaalrantsoenering deur middel van leningsbeperkings veronderstel. Deur middel van die eie-kapitaalverhouding kan lenings op huidige skuldlas gebaseer word en word 'n mate van eksterne kapitaalrantsoenering ook in ag geneem.
3. Grondaankope is slegs tot eenhede van 100 hektaar beperk. Dit is onrealisties aangesien plase in die praktyk as volle eenhede beskikbaar kom. Daarbenewens wissel die groottes aanhoudend van geval tot geval. Indien die 100 hektaar eenheid na 200 hektaar opgeskuif sou word, kon 'n redelike verlaging in groei-koers verwag word. Net so is huurgroottes tot 50,100 en 150 hektaar-eenhede beperk.
4. Die prys- en opbrengsverwagtings in die model is op die vorige drie jaar se ondervinding gebaseer. Ondernemers baseer hulle verwagtings ook op ander aspekte en nie net op die verlede nie.
5. Geen statisties bepaalde konsumpsiefunksie is in hierdie model gebruik nie. Bruikbare funksies vir hierdie doel onder Suid-Afrikaanse toestande (veral vir boere) kon nie in die literatuur opgespoor word nie. Gevolglik is sensusopnames van stedelike gebiede asook aannames gebruik.
6. Die stel satisfaksiemaatstawwe waarmee planne en vorige jare se resultate ge-evalueer is, is subjektief gekies en kan uitgebrei word om aspekte van vrye-tyd en houding teenoor risiko in ag te neem. 'n Verdere aspek wat geïgnoreer is, was buiteverdienstes vanuit beleggings en buitewerk.

9.3 Aanbevelings vir toekomstige navorsing

Vanuit die leemtes en bevindings in hierdie studie kon heelwat aspekte wat navorsing benodig, geïdentifiseer word.

1. Finansiële bestuur was in hierdie studie van deurslaggewende belang. Dit was duidelik dat landbou-ondernemings 'n hoë vlak van finansiële bestuur moet handhaaf ten einde te kan groei. Ten einde die verskeie fasette van finansiële bestuur verder te identifiseer en die effek van sekere aspekte soos inflasie, bedryfslikiditeit, tipes lenings, koste van kapitaal en risiko, op die onderneming te bepaal, is meer navorsing op plaasvlak in samewerking met krediet-instellings en bedryfsielkundiges nodig.
2. Die effek van verskillende hulpbronsituasies op groei en oorlewing in verhouding tot die hoeveelheid hulpbronne beskikbaar aan die begin, en die gepaardgaande finansiële posisies, kan bepaal word. Net so behoort bepaal te word in hoe 'n mate verskillende inset-uitsetverhoudings in netto-waarde akkumulاسie belangrik is.
3. Strategieë behoort ontwikkel te word wat die belastingspligtigheid van die onderneming teenoor sy eie inkomste sowel as sy toekomstige boedel sal verminder (sien byvoorbeeld Carmen 1968 en 1969; Krause & Shapiro, 1974 vir inkomstebelasting en Boehlje & Eisgruber, 1972 vir boedels). Belastingsaspekte en verskillende ondernemingsvorme kan in die huidige model inkorporeer word. Aandag behoort ook aan die aftree-strategieë van ondernemers gegee te word (sien byvoorbeeld Spence & Mapp, 1977).
4. Verskillende finansiële beperkings, dit wil sê interne en eksterne kapitaalrantsoenering behoort verder ondersoek te word. Net so kan die verskillende groottes van lenings sowel as terugbetalingsperiodes ondersoek word.
5. Aangesien in hierdie studie bevind is dat kostedrukinflasie 'n aansienlike effek op die boerderyonderneming het, behoort hierdie aspek meer aandag te geniet. Kennis van die effek wat 'n bepaalde inflasietoestand op die boerdery-ondernemer se houding teenoor risiko, sy leningsgedrag, terugbetalingsvoorwaardes en

sy algemene bedryfsinkomstes en -koste het, is noodsaaklik. Net so kan die effek van verskillende beleidsmaatreëls (ten opsigte van rente, intermediêre lenings, subsidies, tipes belasting, ens.) ook op hierdie model getoets word. Resultate moet egter binne die beperking van die model geïnterpreteer word.

6. Navorsing oor die ondernemer se persoonlike voorkeure onder verskillende omstandighede (ouderdom, familie-grootte, opleiding, plaasgrootte, omgewingstoestande) en persoonlikheidseienskappe wat sukses in boerdery al dan nie, kan bepaal, kan waardevolle riglyne verskaf (sien byvoorbeeld Krause & Williams, 1971).
7. Verskillende huurooreenkomste kan ondersoek word. Die meriete van verskillende om-'n-deel ooreenkomste teenoor kontanthuur wat oor die kort- en langtermyn vir beide eienaar en huurder 'n wins-insentief vir die mees doeltreffende hulpbronskemas kan gee inaggenome hul kontantvloei- en rentabiliteitsposisies, kan insiggewende resultate gee. Verskillende tipes huurooreenkomste kan byvoorbeeld 'n invloed hê op optimale toedieningspeile (Heady, 1952, pp. 599-602). Die relatiewe stabiliteit van verskillende huurooreenkomste onder verskillende omstandighede is van besondere belang in die landbou aangesien alle ondernemers nie oor voldoende kontant beskik om grond en die nodige kapitaalitems, aan te koop nie.